

Identitáspolitikák és hétköznapok Nagy-Romániában és Csehszlovákiában*

Ambiciózus vállalkozásba fogott Egry Gábor, amikor több mint tíz éve mélyfúrásokat kezdett a történelmi Magyarország összeomlása utáni korszak társadalomtörténetébe, „identitáspolitikai” törekvéseibe és a többség-kisebbség viszonyába. A szer-teágazó kérdéskört egyszerre magyar-román és magyar-(cseh) szlovák viszonylatban vizsgáló – de a magyarországi vonatkozásokról sem megfeledkező munka súlya már a könyv kézbevételekor érződik. Ez a benyomás csak erősödik, ha belelapozunk a vaskos kötetbe, ahol 556 oldalon sűrű, viszonylag kis betűmérettel szedett szöveg és bőséges, a hivatkozások és források mellett gyakran kiegészítő információkat is tartalmazó jegyzetapparátus fogadja az olvasót. De a szövegből is gyorsan kiviláglik, hogy a többéves magyarországi és romániai levéltári kutatások során felgyűlt sokrétű forrásanyag értő elemzése, a szakirodalom áttekintése és alkalmazása figyelemre méltó művet eredményezett.

Az első világháborút követő bő negyedszázadban egymással versengő nemzetépítések és a hétköznapok szövevényes viszonyainak és kölcsönhatásainak boncolását interdiszciplináris megközelítésben végzi el Egry Gábor, amivel úgy folytatja a (magyar) kisebbségtörténet szakszerű kutatását, hogy azt társadalomtörténeti kontextusba ágyazza be. Könyvével egyrészt

* EGRY Gábor: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944 között*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2015. 556 p.

felsorakozik az első világháború utáni magyar kisebbségekkel foglalkozó szerzők mellé,¹ mintegy szintetizálva több korábbi, e könyvében is felhasznált saját írását is,² másrészt bizonyos tekintetben ki is lóg ebből a sorból, igaz, kifejezetten pozitív értelemben. A szerző ugyanis – a társadalomtudományok hagyományát követve – komplex elméleti kérdésekből indul ki, és azokat vizsgálja meg történeti dimenzióban, eltérően a magyar történetírásban megszokott, többnyire a jelenségek leírására és elemzésére szorítókozó gyakorlattól. Kérdéseit elsőként a nacionalizmus és a nemzetkép változásainak 1918 utáni politikája és gyakorlatai köré szervezi, majd arra keresi a választ, miként változott vagy maradt változatlan a „magyarság” mint egyéni önazonosság (identifikáció), mint csoportképzet és hivatkozási pont a történelmi Magyarország felbomlása után, továbbá a változás miként függött össze más identitáspolitikai törekvésekkel.³ Kulcsfontosságú még az identitásdiskurzusok és kölcsönös viszonyaik elemzése kisebbségi magyar és budapesti,

¹ Itt legalább néhány alapvető munkát meg kell említeni: BÁRDI Nándor–FEDINEC Csilla–SZARKA László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat–MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008; BÁRDI Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Pro-Print, Csíkszereda, 2013; SZARKA László: *A multietnikus nemzetállam. Kísérletek, kudarcok és kompromisszumok Csehszlovákia nemzetiségi politikájában 1918–1992*. Kalligram, Pozsony, 2016; A. SAJTI Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség – Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004; HORVÁTH Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai kisebbségi elit politikai stratégiái (1931–1940)*. Pro-Print, Csíkszereda, 2007; ABLONCZY Balázs: *A visszatért Erdély 1940–1944*. Jaffa, Budapest, 2015; SIMON Attila: *Magyar idők a Felvidéken 1938–1945. Az első bécsi döntés és következményei*. Jaffa, Budapest, 2014; FEDINEC Csilla: *„A magyar Szent Koronához visszatért Kárpátalja” 1938–1944*. Jaffa, Budapest, 2015; Például BORSI-KÁLMÁN Béla: *Őt nemzedék, és ami előtte következik... A temesvári levente-pőr 1919–1920*. Noran, Budapest, 2004; KOVÁCS Éva: *Felemás asszimiláció. A kassai zsidóság a két világháború között (1918–1938)*. Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum, Somorja–Dunaszerdahely, 2004.

² Például: EGRY Gábor: *Az „erdélyiség” színváltozása: kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére 1940–1944*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008; SERES Attila–EGRY Gábor: *Magyar levéltári források az 1930. évi romániai népszámlálás nemzetiségi adatsorainak értékeléséhez*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet–Kriterion, Kolozsvár, 2011. EGRY Gábor: *A megértés határán. Limes*, 2012/2. 29–50.

³ EGRY Gábor: *Etnicitás, identitás, politika*. I. m. 19.

többségi és többségi regionális nézőpontból, illetve az, hogy milyen módon befolyásolták az egyes identitáspolitikák és az önazonosítás gyakorlatai a mindennapok viszonyait. Ezek az elméleti felvetések mozgatják végig a tanulmányozott anyagot, a szöveg pedig következetesen e kérdések mentén halad.

A leíró és elemző részek mellett az elméleti fejtegetések nagy aránya, valamint a mély és erős teoretikus megalapozás meglehetősen sűrű szöveget eredményezett. Egry Gábor könyve együtt mozog a nacionalizmuskutatások kurrens irányjaival, és azon túl, hogy felhasználja legújabb következtetéseiket, megkísérli alkalmazni őket a múltra is. Így jelenik meg például Rogers Brubaker „*csoportok nélküli etnicitása*” és triadikus modellje, illetve az etnicitás mint látásmód, az „*összefonódó történelem*” (*entangled history*) koncepciója, Jon E. Fox és Cynthia Miller-Idriss mindennapi etnicitás-kategóriái, a Pieter M. Judson és Tara Zahra által felvetett „*nemzeti közömbösség*” (*national indifference*) jelensége, de a szerzőre nagymértékben hatott Rogers Brubaker, Feischmidt Margit, Jon Fox és Ioana Grancea az etnicitást szituatív jelenségként megragadó műve is.⁴ A legújabb eredményeket ugyanakkor nem csupán használja és alkalmazza a szerző, hanem adott esetben akár finomítja, ki is bővíti azokat, vagy kritikát fogalmaz meg velük kapcsolatban. Így jár el például Brubaker modelljével, amelynél Egry azt kifogásolja, hogy a nemzeti kisebbségek alárendelődnek a két nemzetállami központnak, egyúttal pedig hiányolja a többségi nemzeteken belüli törésvonalakat (a regionális elitek és identitáspolitikájuk eredményeit),⁵ de a nemzeti közömbösség kapcsán is hangsúlyozza, hogy az nem egyenlő az etnicitás tagadásával vagy hiányával, vagyis hogy a nemzeti közömbösség megnyilvánulása ugyanúgy helyzetfüggő lehet, mint az etnicitása.⁶

Egry Gábor könyvének egyik legizgalmasabb vonása, hogy a szerző tulajdonképpen azt a munkát próbálta meg elvégezni

⁴ ROGERS BRUBAKER–FEISCHMIDT MARGIT–JON FOX–LIANA GRANCEA: *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban*. L'Harmattan, Budapest, 2011.

⁵ EGRY GÁBOR: *Etnicitás, identitás, politika*. I. m. 28–29.

⁶ Uo. 473.

(vagy legalábbis elkezdni) az 1918 és 1944 közötti időszakra nézve, amit Brubaker és társai az 1989 utáni évek vonatkozásában tettek meg Kolozsvár esetén.⁷ A nacionalizmus-kutatásokra jellemző multidiszciplinaritás így magától értetődően és szervesen érvényesül a munkájában, mivel a szigorú értelemben vett történeti megközelítés – a szociológia és antropológia módszerei és eszközei nélkül – nem lett volna elegendő a viszonyok, kulturális határok, távolságok és közelségek, illetve az identifikáció különböző szintjeinek és kölcsönhatásaik elemzésére.

Ez a módszertan viszont komoly kihívásokat tartogatott a szerző számára, hiszen a múltbéli mindennapi etnicitás – és általában a hétköznapi és az „átlagember” – kutatása a rendelkezésre álló források jellege miatt nem mindig könnyű feladat. Már nem élő emberekkel nem lehet interjúkat készíteni, és résztvevő megfigyelőként sem lehet közénk vegyülni, ráadásul a közvélemény-kutatások sem voltak túl gyakoriak a 20. század első felében – így az akkori „közvélekedésről” csak meglehetősen áttételes és fenntartásokkal kezelhető információink vannak (például a választási eredmények alapján, vagy a sajtóból, naplóból, magánlevelezésekből). A történész ugyan megvizsgálhatja a fennmaradt szövegeket és tárgyakat (a fényképektől a használati tárgyakig és fogyasztási cikkekig), hogy azokból próbálja meg rekonstruálni a történeteket, ám az írástudás általánossá válása előtti korban a mai információbőséghez (vagy egyre inkább -dömpinghez) képest jóval kevesebb forrás tudósít a „híresek és gazdagok” világán kívüli tömegek életéről.⁸ Amiről tudomásunk van, az inkább az elitek gondolkodásmódját és világlátását tükrözi, amelyet a 19. századtól kezdve egyre nagyobb mértékben és mélységben határozott meg a nemzetben és a nemzettel való gondolkodás. Ez még azokra az esetekre is igaz, amikor ezt tudatosan elutasították – mondjuk az internacionalizmus jegyében, vagy az osztályharcot állítva vele szem-

⁷ Mintegy „válaszolva” a könyv egy recenziójának felvetésére, lásd LÓRINCZ D. József: A kolozsvári magyarok társadalma. *Regio*, 2008/2. 252.

⁸ Ezt az úrt próbálja meg betölteni a magyar szakirodalomban például Gyáni Gábor vagy Kövér György.

be. Mivel azonban a „kisember” nacionalizmusáról csak keveset – vagy szinte semmit sem – tudtunk, így roppant érdekes arról olvasni, hogy a ma is ismerősnek tűnő, már a 19. században egyre inkább „nemzetiesedő” „fenti” világhoz képest milyen is volt (lehetett) a „lenti” világ. Az utóbbi ugyanis csak lassan és főképp a politikai és kulturális elitek felől kiinduló hosszú és kitartó, több nemzedék alatt érvényesülő „nemzeti szocializáció” következtében vált – többé-kevésbé – szintén nemzetivé. Egry Gábor azonban jó érzékkel kutatta fel és válogatta ki azokat a forrástípusokat (bíróági és egyéb jegyzőkönyvek, országgyűlési naplók, népszámlálási adatok, beszámolók, diplomáciai iratok stb.), amelyek alkalmasak az etnicitás megnyilvánulásainak tanulmányozására is – vagy épp az etnicitás meglepő elmaradásának kimutatására –, mind az elitek, mind az intézmények, mind pedig a hétköznapi szintjén. A szerző szándéka világos: a nemzeti, „nacionalista” értelmezési keretből kilépve szeretné megvizsgálni a múltban zajló jelenségeket és folyamatokat. Arra törekszik, hogy árnyalja a nemzeti szemlélet által befolyásolt vagy meghatározott, nemritkán egyenesen belőle eredő narratívákat, és adott esetben meg is kérdőjelezze azok érvényességét.

Lássuk, hogy a szerzőnek hogyan és milyen mértékben sikerült megvalósítania könyvében ezt a célkitűzést. Egry Gábor négy szinten strukturálja szövegét, amely a bevezető *Előzetes megfontolások* után három nagy részből áll: az *Identitások*, a *Szakpolitikák és kategóriák* és a *Mindennapok* címűekből. A három rész összesen nyolc fejezetre oszlik, ezeket pedig kisebb alfejezetek és témák tagolják tovább.

A bevezető rész két szemléletes történettel kezdődik – Csehszlovákiából és Nagy-Romániából –, mintegy illusztrálva a kötet témafelvetését, az identitáspolitika és a mindennapok kapcsolatát. Ennek kifejtéséhez a következő fejezetben kezd hozzá a szerző, amit a második rész elején folytat. Itt részletesen vesz néhány, az alapfogalmakhoz kapcsolódó kérdést (identitáspolitikák és identitásdiskurzusok, regionalizmusok stb.), kitérve a magyarországi identitásdiskurzusokra, azok eszme- és politikatörténeti hátterére is. A második rész az identitáspo-

litikák tartalmának érvényre juttatására koncentrálnak, amit két fő kérdéskörön keresztül ragad meg: a nemzeti(esítő) szakpolitikák és a nemzeti(esítő) kategóriák, kategorizációs technikák és mechanizmusok révén. Az „anyaország” és a határon túli magyarok találkozásainak (kisebbségi fiatalok magyarországi benyomásai, tapasztalatai) bemutatása során nem feledkezik meg a magyar–magyar viszonyrendszer számos ellentmondásáról sem. A (cseh)szlovákiai és nagy-romániai kategorizáció és önmeghatározás módjait az 1930-ban lebonyolított népszámlálások és a harmincas évek közepén Romániában megtartott hivatalnoki nyelvvizsgák példáján elemzi, végül pedig az „irredenta” fogalmának román állambiztonsági használatát járja körül. A harmadik – a recenzensek számára talán a legérdekesebb – rész a két világháború közötti mindennapi etnicitást – mintegy Jon E. Fox és Cynthia Miller-Idriss modelljére felfűzve – a nemzeti diskurzusokon, a fogyasztáson és a kultúrán keresztül vizsgálja. Ezt egy összefoglaló és Trianon helyét és aktuális funkcióját tárgyaló fejezet követi, majd bibliográfia, életrajzi jegyzetek és egy rendkívül hasznos névmutató zárja a kötetet.

Egry Gábor rengeteg témával dolgozik egyszerre, számos kérdést, rész- és alkérdést nyit meg, újabb és újabb problémákat vetve fel. Szerzőként szemlátomást jól kézben tartja mindet, és nem engedi, hogy azok szétfeszítsék a könyv szerkezetét, és a sok elágazás ellenére a fő irányvonalakat sem téveszti szem elől (igaz, az olvasónak már jobban résen kell lennie, hogy néha ne bizonytalanodjon el ettől a témagazdagságtól). Foglalkozik – többek közt – a nemzeti történelmek reprezentációival és a nemzeti és regionális műltszemléletekkel, „a másik” képével és önképével, valamint az identitásdiskurzusok változatosságával. Különösen izgalmas képet rajzol a különféle regionális identitások versenyéről a „végső” nemzeti identitások kialakulásáig (vagyis a „győztes” kanonizálódásáig), majd az „egységes nemzeti identitás” bomlásáról és a „visszaregionalizálódás” lehetőségéről (vagyis a „szétfejlődés” kérdésköréről), összefüggésben a Magyarországon kívülre került magyar közösségeken belül végbement nemzedékváltásokkal. Érzékelteti továbbá a Budapest és a külföldi magyar közösségek közötti viszonyrendszer dina-

mikáját, felvázolja a ma is ismert magyar etnikai politizálás kialakulását, kiterve a modern tömegpártok és tömegpolitizálás kezdeteire. Rámutat a Csehszlovák Köztársaság demokráciája és a magyar nemzeti érdekek közötti ütközésekre, valamint a magyar kisebbségi nemzetépítés és a fasizmussal való rokonságra is. Témái között megtalálhatóak a (magyar) nemzeti és a (romániai és csehszlovákiai) állami szocializáció konfliktusai, a népszolgálat és nemzetépítés kapcsolatai és a sértések mint „etnikai konfliktusok” is, hogy csak néhányat említsünk a sok közül.

Egry Gábor munkája kiválóan szemlélteti, milyen nagyfokú – és akár korszakokon is átívelő – állandóság és kontinuitás létezik egyes identitáspolitikai diskurzusokban. Például a 20. század elején használt demográfiai (vagy valójában demográfiai mezben megjelenő nemzetpolitikai) diskurzusok szinte alig különböznek a maiaktól,⁹ a népszámlálásokat még ma is ugyanolyan feszült figyelemmel követik a nemzetépítő elitek, eredményeiket pedig stratégiai fontosságuként kezelik – és ekképp ismerik el vagy kérdőjelezik meg őket. Nem beszélve arról, hogy még napjainkban sem sikerült nemzetközi (értsd: magyar–szlovák/román) szakmai konszenzusra jutni az egykori népszámlálások adatait illetően: míg a dualista Magyarországon felvett adatokat a szlovák és román történészek vitatják, a Trianon utániakat a magyarok; a problémákat pedig többnyire csak „a másiknál” hajlandók meglátni a felek.

A „szétfejlődés” témaköre a regionális mozgalmak és transz-etnikus törekvések bemutatásával önmagában is megérne egy kutatást, annál is inkább, mert ez a kérdés napjainkban is rendkívül aktuális. Ami a regionalizmust illeti, Egry Gábor egy korai fázisában vizsgálja meg a nemzeti alapon politizáló és nemzetiesítő többségi és kisebbségi elitek versengését, rámutatva, hogy Trianont követően új lökést kapott a magyar–magyar határtermelés is. A „regionális nemzetépítésnek” magyar vonat-

⁹ Lásd például Kiss Tamás: *Adminisztratív tekintet. Az erdélyi magyar demográfiai diskurzus összehasonlító elemzéséhez. Az erdélyi magyar népesség statisztikai konstrukciójáról*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet–Kriterion, Kolozsvár, 2010. 13–138.

kozásban viszont csak Romániában volt számottevő hatása – az erdélyi magyar közösségépítés és reprezentáció ugyanis jóval sikeresebb és előrehaladottabb volt a csehszlovákiai (felvidéki) magyarnál.

A magyar–magyar találkozásokkal és elkülönüléssel foglalkozó esettanulmány abból a szempontból is rendkívül izgalmas, hogy egyúttal a modern nemzetépítés mechanizmusait, működését is feltárja a maga valóságában. A Magyarországon kívüli magyarok „nemzetiesítése” a Népies Irodalmi Társaság, a Külföldiek Kollégiuma és más intézmények és módszerek révén ma is ismerős, mint ahogy a tudományosság terepén vagy annak ürügyén zajló identitáspolitikai küzdelmek is (például a nemzeti történelem szerepe és fontossága a nemzetépítésben, valamint a román tudomány „tévképzeteinek” alapos és szakszerű cáfolata mint „*legfontosabb kötelezettség*”).¹⁰ Ezzel kapcsolatban Egry Gábor egyértelműen fogalmaz a Külföldiek Kollégiumának céljairól: „egyfajta szabályozott határátkelő akart lenni Erdély és Magyarország között, a lehető legnagyobb mértékben befolyásolva a »határátlépők« gondolkodását, hogy aztán a kisebbségi közösségen belüli szerepüket kihasználva a Magyarországon magukévá tett nemzetfelfogást immár szélesebb körben is érvényre juttassák”,¹¹ amiről az intézmény tevékenységének kiemelt célterületei is árulkodnak (Kolozsvár és a Székelyföld). De meglepően aktuálisak a külhoni magyarok benyomásai is az 1930-as évek Magyarországaról. Itt egyszerűen több „találkozásról” is beszélhetünk: az eszmék, ideológiák, személyes élmények, gondolkodások találkozásáról, illetve az illúziók és a realitások ütközéséről. Roppant érdekes, hogy a Magyarországra érkezők tapasztalatai és érzései – az elvárások és csalódások, a meglepődések és kellemes élmények egyvelege – gyakran kísértetiesen emlékeztetnek a mai határon túli magyarok benyomásaira, az azóta eltelt évtizedek ellenére is. A szerző által elemzett források ma is tanulságosak abból a szempontból, hogy milyen tényezők befolyásolják – adott esetben za-

¹⁰ EGRY Gábor: *Etnicitás, identitás, politika*. I. m. 241.

¹¹ Uo.

varják – a külhoni magyarok Magyarországhoz való viszonyát, és formálják nemzettudatukat.¹²

A kötet főbb erényei közé tartozik még a ma is érvényesnek tekintett „kisebbségi magyar társadalomprojektek” megkonstruálásának és előzményeiknek analitikus bemutatása és a kisebbségi társadalmak belső törésvonalainak feltárása is. A szerző ugyanakkor nemcsak az általában egységes csoportként megjelenített nemzeti és kisebbségi közösségeket megosztó határokat teszi láthatóvá, hanem azokat a szálakat is megmutatja, amelyek összekötik az egyes nemzeteket, transzietnikus társadalmi hálózatokat és szolidaritásokat hozva létre, és amelyek fölött a nacionalista ábrázolások gyakran elsiklanak (vagy tudatosan ignorálják őket). Ezeket Egry Gábor valós élethelyzetekben és kontextusokban jeleníti meg. Nem lehet eléggé hangsúlyozni azoknak a – meggyőző és megfelelően alátámasztott – gondolatmeneteknek a fontosságát sem, amelyekkel a sérelmi narratívák dekonstruálásához járul hozzá a szerző. Hogy ezt általános célként fogja fel, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az „*elnyomatásdiskurzusok*” instrumentalizáltságát számos „román” példán is érzékelteti. A gyakran fekete-fehér és leegyszerűsített, a kisebbségtörténetet egyfajta szenvedéstörténetként ábrázoló elbeszéléseknél így egy sokkal árnyaltabb és a valósághoz mindenképp közelebb álló összképet kapunk. Ugyancsak lényeges a Rogers Brubaker által használt bourdieui mezőelmélet alkalmazása is. Például ahogy Egry Gábor a „hatalmi” és a „bürokratikus” beszédmód küzdelmén keresztül mutatja be az egyes mezőket, aktorokat és működési logikájukat, interakcióikat, plasztikussá téve az akkori viszonyrendszerek változatosságát. Úgy haladja meg az eddigi nacionalizmuskutatókat,¹³ hogy egy tag relacionális mezőben

¹² Lásd a *Határhelyzetek. Külhoni magyar egyetemisták peregrinus stratégiái a 21. század elején* című kötet több tanulmányát (szerk. KÖTEL Emőke-SZARKA László, Balassi Intézet–Márton Áron Szakkollégium, Budapest, 2008. <http://mek.oszk.hu/09400/09427/09427.pdf> Letöltés ideje: 2016. november 10.).

¹³ Ilyen módon a szerző Jon E. Fox és Cynthia Miller-Idriss, valamint Anthony D. Smith vitájának konklúzióit egyszerre alkalmazza. Smith legfőképp azt bírálta, hogy a szerzőpáros a hétköznapiág fókusza miatt nem ref-

tárgyalja az (identitás)politika, az azt fenntartó és működtető intézmények és a hétköznapi világát. Ezáltal könnyűszerrel követhetővé válik, hogy milyen utat jár be egy-egy döntés, és hogyan érvényesül az „átlagemberek” szintjén, különböző lokalitásokban, miképp zajlik egyes közösségek nemzetiesítése bizonyos kérdések mentén (például a Külföldiek Kollégiumában), illetve hogy adott esetekben akár egyazon nemzeten belül is milyen ellentétekhez vezethet a nemzetiesítés (például a helységátnevezés „fertőző betegsége” kapcsán).¹⁴

Mindezt a Magyarországtól Romániához csatolt terület *egészéről* származó példákra építi fel, és azokkal szemlélteti a szerző. Vagyis nem elégszik meg egy-két régióval, hanem Krassó-Szörénytől Háromszéken át Máramarosig vonultatja fel a legkülönfélébb, gyakran egészen mulatságos vagy groteszk eseteket. Ezzel az általánosítást, vagyis nem csak lokális érvényességű következtetések levonását is lehetővé teszi, miközben betekintést nyújt az egész régió interetnikus viszonyaiba és társadalmi életébe, beleértve a magyar olvasó számára eddig nem túlságosan ismert román–román viszonyokat is.

A hiányosságok tekintetében már jóval nehezebb dolguk van a recenzenseknek. A szerző ugyanis mintha folyamatosan a potenciális bírálókat előtt járna: amikor úgy tűnik, hogy valami a recenzensek „horgára akad”, akkor rendszerint saját maga teszi azt helyre vagy árnyalja, mégpedig a lényeges vonatkozásokban teljesen kielégítően, tárgyaltanná téve így a kritikát. (Az utolsó fejezetben például a nemzeti közömbösség túlértékelésére – és a nemzeti közömbösségnek az etnicitáshoz hasonlóan szituatív jellegére – vonatkozó felvetést előzi meg.)¹⁵ Ugyanakkor a sérelmi narratívák dekonstruálása kapcsán a szerzőnek talán

lektált kellőképpen a közösségek és gyakorlataik történetileg kialakult, tovább élő hagyományára és az elitek és intézmények szerepére, ahistorikussá téve az elemzést. Egry Gábor azt mutatja meg, hogy ezt a látszólagos összeegyeztethetetlenséget át lehet hidalni a három szint vizsgálatával, kezelve a horizontális (a „longue durée” és a „szituativitás” közötti) és a vertikális (az „elitek” és „átlagemberek” közötti) differenciákat. A vitát lásd az *Ethnicities* 2008/4. számában.

¹⁴ EGRY Gábor: *Etnicitás, identitás, politika*. I. m. 381–382.

¹⁵ Uo. 472–473.

érdemes lett volna jobban figyelembe vennie még két tényezőt. Az egyik az alkalmazkodás és az aktuális hatalmi viszonyok interiorizálásának képessége, főleg egy „rendszer váltás” vagy háború kontextusában. Ugyanis itt is érvényes lehet az a logika, amely szerint nem minden sérelem, amit annak láttatnak, csak fordítva: valójában az is lehet sérelem, amit nem láttatnak annak, és amiről nem etnicizáltan beszélnek. A másik az idő: a szerző mégiscsak egy hosszú, átmeneti korszakot vizsgál, amely során változtak – mégpedig az impériumváltás sokkját követő nyugodtabb évek után fokozatosan romlottak – az interetnikus együttélés körülményei. Ez természetesen több tényező együttes hatásának tudható be, és nem is csak Romániára volt jellemző, hanem a „korszellemre” általában, de ezt – bár nem hiányzik teljesen – talán érdemes lett volna jobban kidomborítani. Mindenesetre, ha például Bárdi Nándor, Ablonczy Balázs és Szarka László hivatkozott műveivel együtt olvassuk Egry Gábor munkáját, jól látszik a nemzetiesítés intenzitásának változó mértéke a 20. században: szélsőségsége a háborús években és viszonylagos visszafogottsága a konszolidáció időszakában.

Talán a legkomolyabb támadási felületet a román és a (cseh) szlovák anyag kiegyensúlyozatlansága szolgáltatja. Az első részben meglévő egyensúly a másodikban billen meg (a hivatalnokok nyelvvizsgálóinak elemzésénél), a harmadik, a mindennapi etnicitásról szóló részben pedig egyértelmű a romániai forrásanyag túlsúlya: a csehszlovákiai helyzetről csak a szakirodalom és a magyarországi források alapján számol be Egry Gábor (ahogy azt a bevezetőben egyébként jelzi is).¹⁶ Felmerülhet tehát a kérdés, hogy nem lett volna-e szerencsésebb, ha az összehasonlító elemzést csak az első két részre korlátozza, a mindennapi etnicitást pedig külön dolgozza fel, esetleg kibővítve a (cseh) szlovák levéltári anyagok áttekintésével. Ugyanakkor az összehasonlítás előremutató volta, az elméleti fókusz talán mégis elensúlyozza ezt az aránytalanságot.

Strukturális jellegű kritika, hogy jöllehet a kötet – fentebb már dicsért – témabősége kétségkívül Egry Gábor imponáló ol-

¹⁶ Uo. 357.

vasottségéről árulkodik, valamint arról, hogy „érti” az egyes témákat, látja őket a megfelelő kontextusokban, és tisztában van a magyar és európai eszme-, politika- és társadalomtörténeti összefüggésekkel is, de a recenzióknak az volt az érzsük, mintha egyes esetekben túl sok lenne a megnyitott kérdés. Érthető, hogy a szerző legszívesebben az összes téma minden releváns vonatkozását kibontaná, mivel azok gyakran valóban érdekesek és elvászthatatlanul kapcsolódnak a tárgyhoz, de néha talán elegendő lett volna csak a lényeges következtetésekre szorítkoznia. A „kevesebb több lett volna” egyik példája, ahogy a párt- és az identitáspolitika összefonódásának eszmétörténeti hátterével talán túl részletesen foglalkozik a szerző (a 4. fejezetben). Az alapos, de hosszúság miatt a szöveg így esetenként „túlírtnak” tűnik.

Az is kérdéses, hogy az 5. fejezetben tényleg elegendő-e a Hunfalvy Internátus két névsora ahhoz, hogy komolyabb következtetéseket vonjunk le a szlovákiai magyarokat célzó identitáspolitikáról. Továbbá hogy nem értékeli-e túl a szerző azt a hatást, amelyet a magyar–magyar találkozások fejtettek ki az utódállamokból érkezők formálódó nemzeti identitására? Hiszen a magyarországi viszonyok kritikus értékelése önmagában távolról sem egyenlő a Magyarországhoz és a magyar nemzethez való kötődéssel, viszonyulással, bár kétségtelenül befolyásolhatja azt (lásd például a jugoszláviai magyarok 1989 előtti Magyarország-képét, a külhoni magyarok viszonyulását a magyarországi belpolitikához 2004 vagy 2010 után).

Hiányérzet maradt a recenziókban a „csehszlovakizmus” – mint nemzet- és államépítő ideológia – identitáspolitikai jelentőségének negligálása miatt, holott a lényeges eszmétörténeti vonatkozásokat bőségesen tárgyalja a szerző. A csehszlovákiai politikai aktivizmus kifejtése mellett pedig ki lehetett volna térni a kevésbé ismert és inkább elszórt, de hasonló nagy-romániai esetekre is, Maurer Béla és mások szerepére.¹⁷ Az sem teljesen világos, hogy valóban szükség volt-e a negatív sztereotípiák megerősítésére Románia „balkáni” jellegének hangsúlyozásá-

¹⁷ Uo. 72.

val.¹⁸ A lábjegyzetekben hivatkozott nevek nem mindig egységes formája (néhol a teljes név, néhol viszont csak a vezetéknev szerepel), az olykor előforduló elütések viszont nem befolyásolják a szöveg tartalmi részét. Kihagyott lehetőségnek tűnik azonban, hogy a szerző és a szerkesztők nem éltek a vizualitás eszközeivel: néhány archív fénykép bizonyára nemcsak a sűrű szövegen lazított volna, hanem bővíthette volna a szerző eszköztárát is. Egy, a szövegben szereplő – gyakran nem kifejezetten közismert – településeket feltüntető térkép pedig nem csupán a példák területi kiegyensúlyozottságát szemléltethette volna látványosan, hanem az olvasó tájékozódását is segíthette volna.

Ami a szöveg befogadhatóságát illeti, ahogy már fentebb is utaltunk rá, nem kimondottan könnyű olvasmányról van szó. Nem Egry Gábor hibája, hanem objektív körülmény, hogy a nem mindig elegendő mennyiségű fordítás és a – több kutató komoly erőfeszítése ellenére – viszonylag szerény szakmai diskurzus következtében a nacionalizmuskutatások magyar szaknyelve csak dőcögve tud lépést tartani a nemzetközi (főleg angol) terminológiával és nyelvezettel. Ez nagyban meg is magyarázza egyes fogalmak többértelmű, következetlen vagy akár zavaros használatát a magyar szaknyelvben. Bár ez Egry Gábor szövegére alapjában véve nem érvényes, a helyenként nehézkes megfogalmazások oka itt is kereshető. Viszont mivel a szerző nem tér ki az általa használt fogalmak tisztázása elől – ami pedig elkerülhetetlenül az olvasmányosság rovására megy –, könyve a későbbiekben ebből a szempontból is fontos referenciapont lehet. Talán csak egy lényegesebb mulasztásra lehet rámutatni: az *identitáspolitika* fogalmával kapcsolatban a szerző nem utalt arra a felgyülemlett szakirodalomra, amelyben ez a fogalom központi, magyarázó erővé vált, igaz, eltérő jelentéssel és hagyománnyal, mint a kötet „történeti-nemzeti” kontextusában.¹⁹

¹⁸ Uo. 21.

¹⁹ A posztmodern és feminista irodalomban, valamint az etnikai és rassz-tanulmányokban az *identitáspolitika* fogalma az elismeréspolitikával fonódott össze. Ennek a háttérben azzal a hangsúlyosan emancipatorikus aktussal találkozunk, amely általában az alulról építkező közösségekhez köthető.

A jelzett hiányosságokat azonban egyértelműen elhomályosítják a kötet fentebb ismertetett erőnei. Összefoglalásképpen elmondhatjuk, hogy a szerző újszerűen vázolja fel a nemzeti alapú politikai közösségszervezés ívét az első Csehszlovák Köztársaságban és Nagy-Romániában, megvizsgálva a nemzetépítés működését és az etnicitás megélését a különböző szinteken és lokálisokban. Ugyanakkor sikeresen kérdőjelezi meg a nemzeti megközelítés magától értetődő voltát is, dekonstruálva az etnicizált értelmezési kereteket. Azzal, hogy megvalósította a maga elé kitűzött célokat, Egry Gábor valóban megkerülhetetlen munkát tett le az asztalra, amelyet a kisebbségtörténet és az etnicitás további kutatása során nem lehet figyelmen kívül hagyni.

Zahorán Csaba–Patakfalvi-Czirják Ágnes